

ČITAMO LI E-KNJIGU?: VREDNOVANJE ZBIRKE E-KNJIGA U KNJIŽNICAMA GRADA ZAGREBA

DO WE READ E-BOOKS?: E-BOOKS COLLECTION EVALUATION IN THE ZAGREB CITY LIBRARIES

Maja Bodiš

Knjižnice grada Zagreba
maja.bodis@kgz.hr

Jasmina Kenda

Knjižnice grada Zagreba
jasmina.kenda@kgz.hr

UDK / UDC: 004.087-047.44:[027.022:027.082]
(497.521.2)

Prethodno priopćenje / Preliminary communication
<https://doi.org/10.30754/vbh.67.3.1282>

Primljeno / Received: 31. 7. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 5. 10. 2024.

Sažetak

Cilj. U radu je prikazano vrednovanje zbirke e-knjiga u Knjižnicama grada Zagreba s ciljem analize trenutnog stanja zbirke, utvrđivanja snaga i slabosti zbirke kao i mogućeg razvoja usluge posudbe e-građe u budućnosti.

Pristup/metodologija. Vrednovanje je provedeno metodom parcijalnog kvantitativnog i kvalitativnog vrednovanja zbirke, analiziranjem podataka dostupnih iz knjižničkog sustava ZaKi. Polazište istraživanja bilo je šest pretpostavki koje se analizom podataka pokušalo potvrditi ili osporiti.

Rezultati. Kvantitativna analiza sadržaja zbirke, kao i posudbe građe pokazala je snage, ali i slabosti, dok je kvalitativna analiza pokazala aktualnost zbirke. Rezultati istraživanja potvrdili su četiri pretpostavke, jednu osporili, a jednu pretpostavku nije bilo moguće niti potvrditi niti osporiti. Dobiveni i analizirani podaci vrijedan su izvor informacija na temelju kojih se pristupa daljnjem razvoju usluge posudbe e-knjige.

Originalnost/vrijednost. Opisane metode i prikazana analiza podataka mogu poslužiti knjižnicama koje imaju zbirku e-građe kao mogući model parcijalnog vrednovanja, a knjižnice koje ne pružaju tu vrstu usluge svojim korisnicima ovo vrednovanje može navesti na promišljanje o mogućoj potrebi uvođenja nove usluge.

Gljučne riječi. e-knjiga; e-posudba; narodna knjižnica; upravljanje zbirkom; vrednovanje zbirke

Abstract

Objective. The paper presents evaluation of the e-book collection in the Zagreb City Libraries with the objective of analyzing the current state of the collection, determining what are the strengths and the weaknesses of the collection, as well as exploring potential development of the e-book lending services in the future.

Approach/Methodology. The evaluation was carried out using a method of partial quantitative and qualitative evaluation of the collection by analyzing data available from the ZaKi library system. The research was based on six assumptions, which were either confirmed or disputed through data analysis.

Results. Quantitative analysis of the collection and its circulation highlighted both strengths and weaknesses, while the qualitative analysis showed collection relevance. The research results confirmed four assumptions, challenged one, and one assumption could neither be confirmed nor challenged. The obtained and analyzed data provide valuable information for further development of the e-book lending service.

Originality/Value. The described methods and analysis can serve to libraries that have e-book collections as a possible model for partial evaluation, and it can encourage libraries that do not provide this type of service to consider the possible need to introduce this service.

Keywords. collection evaluation; collection management; e-book; e-lending; public library

1. Uvod

Elektronička je knjiga jedna ili više računalnih datoteka omeđenoga sadržaja koje su dostupne javnosti na mreži ili u materijalnom obliku. Uz tekst elektronička knjiga može donositi sliku i zvuk, kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune. Najprikladniji format za e-knjigu je ePub koji je posebno dizajniran za e-čitače i ostale mobilne uređaje, a omogućuje interaktivnost unutar same e-knjige listanjem i dodatnim funkcionalnostima (Horvat i Živković, 2012: 99). E-knjiga u narodnim knjižnicama diljem svijeta predstavlja u današnje vrijeme uobičajeni dio knjižničkog fonda. Međutim sam postupak uvo-

đenja e-knjige u knjižnično poslovanje u nekoj zemlji iznimno je složen zbog niza administrativnih, pravnih i stručnih pitanja koja je potrebno razriješiti na drugačiji način od knjižničkog poslovanja tiskanom knjigom.

Za svaku je knjižnicu pitanje potrebe, ali i prestiža izgraditi, uz tiskanu građu i zbirku e-knjiga jer se time knjižnice pozicioniraju kao ustanove koje i u digitalnom okruženju ispunjavaju osnovne funkcije knjižnice (ibid.: 125).

Upravljanje pak zbirkom način je sustavnog planiranja, izgradnje, financiranja, vrednovanja, održavanja, uključujući i izlučivanje, zaštite i pohrane, istraživanja korištenja fonda tijekom duljega razdoblja radi ostvarivanja ciljeva ustanove (Rječnik, 2022: 224).

Narodne knjižnice planiraju izgradnju e-zbirke kako bi bile u skladu sa svojom misijom i vizijom, dostižući ciljeve svoje strategije i zadovoljavajući potrebe korisnika. Proces izgradnje e-zbirke sastoji se od niza koraka prilagođenih specifičnostima te vrste građe. Potrebno je sustavno planiranje koje uključuje istraživanje interesa korisnika, osiguravanje tehničke podrške, izradu i održavanje sustava za nabavu, obradu, pohranu i distribuciju e-građe, kontinuirano financiranje izgradnje zbirke, održavanje sustava, ali i edukacije knjižničnih djelatnika i korisnika, kao i promociju nove usluge. Upravljanje financijama podrazumijeva redovito vrednovanje korištenja zbirke e-građe jer tako knjižnica može bolje procijeniti treba li u zbirku ulagati više ili manje sredstava. Za tu vrstu zbirke izuzetno je važno održavati sustav stabilnim kontinuiranim ažuriranjem tehničkih odlika sustava, kao i pravovremenim dokupom potrošenih licencija. Potrebno je težiti i osiguravanju dostupnosti e-građe na duži rok odnosno pokušati dogovoriti trajni pristup građi putem knjižnica jer tako knjižnice ispunjavaju svoju ulogu trajnog upravljanja kulturnim dobrima. Upravljanje takvom zbirkom treba biti usmjereno na dugoročnu održivost modela, prilagodljivost tehnološkim promjenama i stalnu nadogradnju kako bi se osigurala stabilnost sustava, što može rezultirati kontinuiranim porastom korisničkog interesa za tu vrstu građe.

Knjižnice grada Zagreba 2018. godine pristupile su izgradnji zbirke e-knjige uvažavajući misiju i viziju Knjižnice. Zbirka je ustrojena u skladu s vizijom ustanove – „Prilagoditi se vremenu i ići ukorak s budućnosti!“ (Misija, vizija i strategija, s.a.), ispunjava ciljeve *Strateškog plana Knjižnica grada Zagreba 2021. – 2025.* (Strateški plan KGZ-a, 2021) te je usklađena sa *Smjernicama za izgradnju knjižničnih zbirki Knjižnica grada Zagreba* (Smjernice za izgradnju zbirki, 2023). Ta zbirka sadrži isključivo izvornu digitalnu građu, kupljenu od nakladnika, u standardiziranom formatu ePub. Knjižnice grada Zagreba izgrađuju i zbirku Digitalizirana zagrebačka baština u kojoj se nalaze digitalne preslike izvornika (korisničke kopije u formatu JPEG i drugim formatima po potrebi), no ta zbirka nije bila predmet ovog vrednovanja.

Višegodišnji porast korisničkog interesa za e-knjigom rezultirao je uvođenjem nove usluge posudbe u Knjižnicama grada Zagreba koje od 2018. godine kontinuirano

irano izgrađuju i upravljaju zbirkom e-knjiga koja je poznata pod nazivom e-posudba. To je e-usluga kojom knjižnica korisniku osigurava dostupnost digitalnog sadržaja na ograničeno vrijeme radi ostvarivanja izravne ili neizravne nekomercijalne koristi (Rječnik, 2022: 55).

Preteča tog projekta jest pilot-projekt „Uvođenje dostupnih i besplatnih elektroničkih knjiga uz korištenje elektroničkog čitača Kindlea u usluge Američkog kutka Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića“, koji je implementiran kao dodatna usluga za korisnike u Knjižnicama grada Zagreba 2011. godine. Ciljevi tog pilot-projekta bili su popularizacija e-knjige i edukacija građana za upotrebu novih tehnologija. Vrijedne informacije o zainteresiranosti građana za korištenje e-knjige koje su dobivene iz tog projekta poslužile su kao temelj za daljnji razvoj usluge (Cej, Kenda i Pipp, 2022: 542).

Knjižnica je u suradnji s partnerskom tvrtkom Viva info d. o. o. tijekom 2018. godine definirala novu uslugu posudbe e-knjige i provela projekt uvođenja nove vrste građe u sustav ZaKi te je tako e-knjiga postala dostupna svim knjižnicama koje koriste taj knjižnični sustav u svom poslovanju. Od 395 knjižnica koje koriste knjižnični sustav ZaKi, samo njih 32 nudi posudbu e-knjige svojim korisnicima, pa je moguće da i ovaj rad bude poticaj za razmišljanje knjižnicama koje razmatraju razvoj usluga u tom smjeru.

Nakon petogodišnjeg razdoblja posudbe e-knjiga odlučeno je provesti vrednovanje zbirke. Vrednovanje zbirke podrazumijeva procjenu kvalitete knjižnične zbirke na temelju unaprijed postavljenih kriterija (Rječnik, 2022: 233). Provedeno je kombinirano kvantitativno i kvalitativno parcijalno vrednovanje zbirke analizom podatka dostupnih iz knjižničnog sustava ZaKi. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi kvalitetu same zbirke i načine njezina korištenja kako bi se otkrili eventualni nedostaci, kao i prednosti te usluge, te u skladu s tim pristupilo izmjenama i dopunama prilikom daljnjeg razvoja. Kvantitativna analiza sadržaja zbirke i posudbe građe pokazala je snage, ali i određene slabosti. Kvalitativna analiza pokazala je razinu aktualnosti zbirke. Nakladnička produkcija e-knjige u Hrvatskoj vrlo je ograničenog opsega te, uvažavajući tu zadatost, u ovom trenutku nije moguće postići tematsku cjelovitost zbirke, već samo težiti sveobuhvatnosti ionako malog broja objavljenih e-naslova na hrvatskom jeziku. Rezultati ovog istraživanja pridonijet će daljnjem razvoju i odrediti smjer transformiranja te usluge u Knjižnicama grada Zagreba.

2. Teorijske pretpostavke

Standard za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj (Standard za narodne knjižnice, 2021) u čl. 3 propisuje obvezu narodnih knjižnica da pružaju pristup građi na različitim medijima i u virtualnom pristupu za zadovoljavanje korisničkih potreba, dok u čl. 16 st. 2 propisuje fond koji sadrži analognu i digitalnu građu i

organiziran je u zbirke. Posebnu pažnju *Standard* posvećuje elektroničkim uslugama te u čl. 34 st. 1 navodi da knjižnica za posredovanje i cirkulaciju knjižnične građe razvija i pruža elektroničke usluge, od čega i elektroničku posudbu e-građe.

IFLA-ina dokumenta pružaju važnu podršku knjižnicama u izazovima upravljanja zbirkama e-knjiga. U dokumentu *Ključna pitanja za izgradnju zbirke e-građe* (Johnson, 2012) navodi se, između ostalog i potreba vrednovanja takve zbirke nakon određenog razdoblja kako bi se utvrdilo troše li se financijska sredstva za izgradnju fonda svrhovito, jesu li e-knjige relevantan izvor podataka za korisnike i koliko ih koriste te raste li ili pada posudba toj vrsti građe. Važno je analizu podataka te zbirke sagledati u širem kontekstu u odnosu na poslovanje čitave knjižnice i donijeti odluku o daljnjem ulaganju u zbirku (Kelly, 2021: 6).

Glavni cilj vrednovanja zbirke jest odrediti koliko dobro zbirka podupire ciljeve, potrebe i misiju knjižnice u kojoj se nalazi. Vrednovanjem se zbirka može opisati kao zasebna zbirka ili promatrati u odnosu na neku drugu zbirku, ali u obje varijante vrednovanje mora biti povezano s glavnim ciljevima knjižnice i njenog poslovanja. Uz to, što knjižničari bolje poznaju zbirke, to stručnije njima upravljaju i lakše postižu ciljeve te ispunjavaju misiju i viziju knjižnice (Johnson, 2018: 281–282).

Vrednovanje knjižničkog fonda izuzetno je važna sastavnica izgradnje bilo koje knjižnične zbirke. M. M. Kelly najosnovniji opis opsega zbirke i njezinog sadržaja navodi kao prvi korak pri evaluaciji zbirke, uz komplementarne metode analize posudbe i korisničke populacije (Kelly, 2021: 74). Važno je pravilno postaviti cilj istraživanja pitanjima što želimo postići tom evaluacijom, na koja pitanja tražimo odgovore i kakve akcije planiramo poduzeti nakon analize podataka (ibid.: 9–10).

Prema M. Dragija Ivanović i B. Badurini (2017: 44–45) istraživanje treba započeti definiranjem osnovnih elemenata istraživanja, postavljanjem cilja istraživanja (verbalizacija, odnosno konceptualizacija istraživanja) i postavljanjem jedne ili više hipoteza (pretpostavki) kombinirajući kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode i upravo se po tom modelu pristupilo ovom istraživanju. Za utvrđivanje opsega e-građe to može biti izazovno jer knjižnice često ne upravljaju samostalno tim podacima. Model nabave, inventarizacije i upravljanja zbirkom koji su primijenile Knjižnice grada Zagreba (Cej, Kenda i Pipp, 2022: 545) nadišao je taj problem te su podaci za analizu u vlasništvu Knjižnice i bili su u punom opsegu dostupni za analizu.

3. Istraživanje

3.1. Svrha i cilj istraživanja

Nakon petogodišnje izgradnje zbirke kupnjom kroz analizu dostupnih podataka iz knjižničkog sustava ZaKi provedeno je kombinirano kvantitativno i kvalitativno parcijalno vrednovanje zbirke. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi opseg

i kvalitetu same zbirke i načine njezina korištenja kako bi se utvrdili eventualni nedostaci, ali i otkrile prednosti te usluge, te u skladu s tim proveo ciljani daljnji razvoj usluge. Također detaljnom analizom prikupljenih podataka nastojalo se razumjeti koliko je zbirka usklađena s potrebama i očekivanjima korisnika.

3.2. Metodologija

Proučavanjem dostupne literature iz područja evaluacije zbirke e-građe utvrđeno je da će analiza računalno dostupnih podataka iz knjižničnog sustava ZaKi pružiti dovoljno informacija za početnu analizu jer upravljanje e-knjigom podrazumijeva isključivo manipulaciju digitalnim objektima tijekom provođenja svih knjižničarskih postupaka, kao i tijekom posudbe građe. Stavovi i zadovoljstvo korisnika nisu ispitani u ovom istraživanju, ali su planirani kao dio sljedećeg istraživanja.

Pretpostavke koje su postavljene kao temelj za ovo vrednovanje zbirke e-knjiga i korisnika te usluge bile su:

1. Veličina zbirke ograničena je nakladničkom produkcijom.
2. Korisnici e-knjige osobe su mlađe životne dobi.
3. Korisnici koji čitaju e-knjigu ujedno su i korisnici koji posuđuju tiskanu građu.
4. U zbirci e-knjiga češće se posuđuju naslovi starijih godina izdanja u odnosu na posudbu istih takvih naslova u zbirci tiskanih knjiga.
5. Dokup iskorištenih licenci pojedinačnih naslova e-knjiga usmjerava sredstva za nabavu na ciljane naslove prema korisničkim potrebama.
6. Obrtaj fonda e-knjige brži je u odnosu na obrtaj fonda tiskane knjige.

U procesu osmišljavanja nove usluge posudbe e-knjige u Knjižnice grada Zagreba zbirka e-knjiga definirana je kao zasebna virtualna knjižnica s posebnom oznakom knjižnice (sigla 50). Navedena zbirka specijalna je zbirka namijenjena svim korisnicima Knjižnica grada Zagreba. Građi se pristupa na daljinu i čitav proces posudbe i korištenja građe odvija se u digitalnom prostoru.

Zbog ograničenog broja naslova na hrvatskom tržištu e-knjiga, Knjižnice grada Zagreba odlučile su se za model nabave koji istovremeno uključuje i tiskano i e-izdanje pojedinog naslova. Ako ponuda e-knjiga na hrvatskom jeziku značajno naraste, nakon istraživanja korisničkih potreba moguće je odrediti određena područja koja će se nabavljati isključivo u digitalnom obliku. Prilikom izgradnje te zbirke svi knjižničarski postupci odvijaju se u digitalnom prostoru, što proces nabave i obrade e-knjiga čini znatno bržim od tiskane inačice jer je manipulacija digitalnim objektima jednostavnija i moguć je istovremeni rad različitih službi na istom primjerku građe. Ujedno, takva građa ne podliježe potrebi za tehničkom

obradom u smislu ručnog upisivanja inventarnog broja, lijepljenja signaturnih naljepnica i omatanja knjige kao ni njezinog fizičkog smještaja na police.

S. Johnson (2012) u svom radu *Key Issues* navodi pet kriterija za odabir knjižnične građe: kriteriji za selekciju građe, pristup i licenciranje, pitanje vlasništva, troškovi nabave i održivost modela. Sadržajni kriteriji za odabir e-građe podudaraju se s kriterijima za odabir tiskane građe. Pristup e-građi s određenim brojem licencija koje se postupno iscrpljuju posudbom nakon čega knjižnica jedinicu građe mora ponovo kupiti u odnosu na tiskanu građu koja ostaje knjižnicama u trajnom vlasništvu dovodi u pitanje održivost takvog modela izgradnje knjižničnog fonda i predstavlja izazov za dugoročnu izgradnju zbirke. Takav model može zahtijevati čestu reviziju zbog promjene troškova i potreba korisnika, što je važan aspekt strategije upravljanja e-građom.

U Knjižnicama grada Zagreba nabava građe odvija se kroz modul nabave e-knjige knjižničnog sustava ZaKi odabirom i kupnjom građe koja se inventarizira te podliježe reviziji i otpisu građe. Posebnost procesa je što se sve te radnje odvijaju bez upotrebe materijalnih primjeraka građe. Većina kriterija za odabir e-građe podudara se s kriterijima odabira tiskane građe (ugled autora, urednika i nakladnika, relevantnost i dubina razrade teme, kvaliteta prijevoda, kvaliteta bio-bibliografskih podataka, opremljenost predgovorima, pogovorima, kazalima i literaturom i ostali kriteriji), dok se manji dio tih kriterija odnosi isključivo na e-građu (uvjeti licenciranja, mogućnosti kupnje po pravičnim cijenama koje nisu višestruko uvećane za knjižnice u odnosu na pojedinačnu osobnu kupnju takve građe, pitanje vlasništva nad građom).

U dogovoru s nakladnicima e-knjiga uprava KGZ-a dogovorila je nabavu posredstvom agregatora (Viva info d.o.o.), što je uobičajena praksa u svijetu, kao i to da će se primjenjivati model vremenski neograničene 52 licencije (posudbe) pojedinog naslova, od kojih će sve licencije biti istovremeno u posudbi. Izrađena je dodatna aplikacija za nakladnike putem koje je omogućen unos osnovnih podataka o pojedinom e-izdanju te same e-knjige u ePub formatu koji se danas smatra standardom u toj vrsti nakladništva.

Prednost poslovanja s agregatorom je ta što on predstavlja distributera koji objedinjuje ponudu svih izdavača e-knjige pod jednim ugovorom i s istim uvjetima poslovanja održavajući mrežnu knjižaru koju dopunjuju novim naslovima. To svakako skraćuje vrijeme koje bi knjižničar uložio u potragu za novim e-knjigama i komunikaciju sa svakim izdavačem pojedinačno. Novi naslovi dostupni su odmah nakon objavljivanja u podmodulu Ogleđni primjerci e-knjiga (ZaKi) koji služi kao virtualna knjižara, pri čemu agregator redovito šalje obavijesti o novitetima. Dinamika objavljivanja novih naslova ovisi, naravno, o samim izdavačima e-knjiga. Trenutno tržište e-knjiga u Hrvatskoj ne prati trend nekih zemalja, posebice SAD-a, gdje veliki izdavači svoje hit naslove uopće ne daju u distribuciju putem agregatora ili ih daju s velikim vremenskim poćekom onemogućavajući

tako knjižnicama nabavu takvih naslova. Knjižnicama koje nabavljaju e-knjigu u Hrvatskoj kroz sustav ZaKi svi naslovi objavljeni elektronički dostupni su odmah nakon izlaska naslova (Cej, Kenda i Pipp, 2022: 544–545). Knjižnice grada Zagreba ne surađuju sa stranim dobavljačima e-knjige i trenutno nabavljaju isključivo građu koju nudi agregator Viva info.

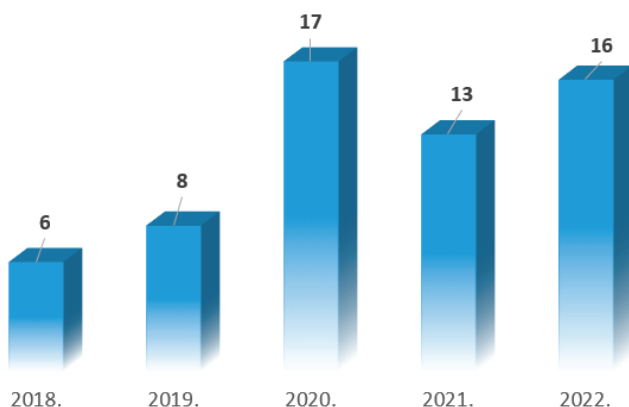
Nakon što su sve licencije jednog naslova iskorištene, potrebno je ponovo kupiti tu jedinicu građe kako bi je korisnici imali na raspolaganju za posudbu. Poznato je da se e-posudba ostvaruje na dva načina. Jedan je način da korisnik ima pravo pristupa djelu na određeno vrijeme, a nakon isteka tog vremena pristup je onemogućen. Drugi je način da korisnik preuzme djelo na svoje računalo, no datoteka prestaje biti dostupna nakon isteka određenog vremena (Horvat i Živković, 2012: 128). Knjižnice grada Zagreba svojim članovima omogućuju posudbu e-knjiga po drugom navedenom modelu i to tako da se u kalendarskom mjesecu može posuditi 5 naslova koji se mogu preuzeti istovremeno na 4 uređaja.

3.3. Rezultati

U promatranom petogodišnjem razdoblju (2018. – 2023.) nabavljeno je 1984 naslova s ukupno 226 200 licencija. Posudba je iznosila 1984 naslova s ukupno iskorištenih 119 398 licencija. Analizom posudbe utvrđeno je da su svi naslovi zbirke bili posuđeni barem jednom, odnosno da nije bilo neposuđenih naslova.

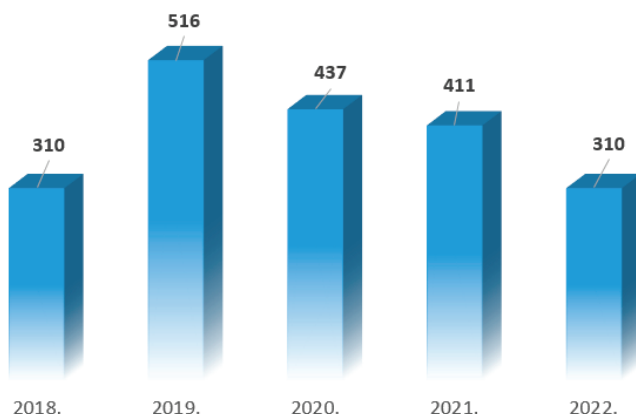
Struktura fonda knjižnične zbirke ovisi o njezinoj namjeni, potrebama korisnika, financiranju kao i nakladničkoj produkciji. Ta zbirka izuzetno je ovisna o nakladničkoj produkciji e-knjige na hrvatskom jeziku koja je za sada nedostatna. U promatranom razdoblju zbirka je sadržavala 1628 naslova beletristike, 314 naslova iz područja znanosti i 42 naslova knjiga za djecu i mlade. 82 % zbirke čini beletristika, 16 % znanost i 2 % dječja e-knjiga, pri čemu su najmanje zastupljene slikovnice zbog specifičnosti i složenosti grafičkog prikaza ilustracija u tom formatu. Strani autori zastupljeni su u zbirci s 82 %, dok su hrvatski autori zastupljeni s 28 % građe.

Izgradnja zbirke e-knjige uključivala je suradnju sa svim nakladnicima koji izdaju e-knjige na hrvatskom jeziku. Godine 2018. takvih nakladnika bilo je samo šest i svi su uvršteni sa svojim izdanjima u zbirku. Tijekom godina njihov je broj rastao, iako se primjećuje da broj nakladnika, kao i broj naslova varira od godine do godine. Neki nakladnici ne objavljuju e-knjige svake godine. Zanimljivo je da je 2020. godine čak 17 nakladnika objavilo e-knjige, što je u promatranom razdoblju najveći broj. No već 2021. godine bilo ih je manje (13), a nešto više 2022. godine (16) (slika 1).

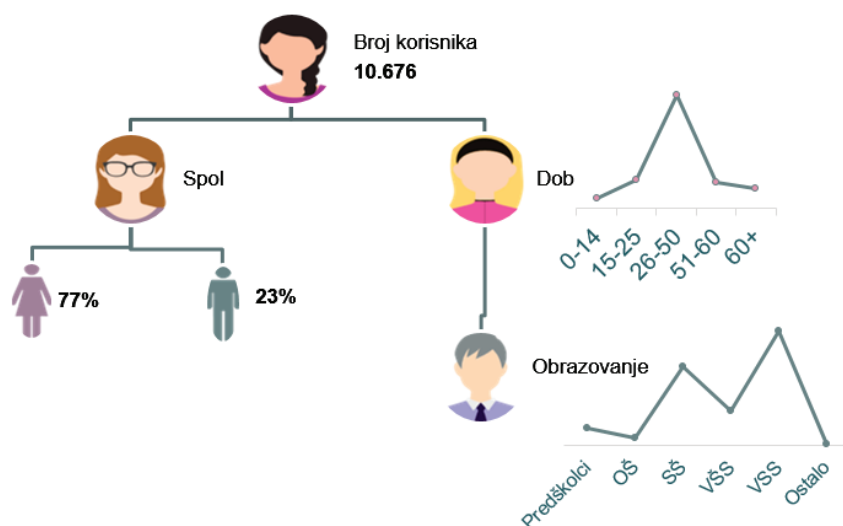
Slika 1. Broj nakladnika koji izdaju e-knjigu

U zbirku je godišnje uvrštavano između 310 i 437 novih naslova, s iznimkom 2019. godine kad je bilo 516 prinova (slika 2). Na samom početku formiranja zbirke 2018. i 2019. godine kupovale su se sve dostupne e-knjige na hrvatskom tržištu kako bi se osnažio projekt i kako bi se popunila zbirka naslovima za posudbu, pa su i početne godine uvođenja nove usluge obilježene prinovom povećanog broja naslova. Na temelju dogovorenog modela nabave knjižnica može birati naslove za kupnju, ali se praksa nabave svih dostupnih naslova primjenjuje čitavo promatrano razdoblje upravo zbog nedovoljnog broja e-knjiga objavljenih u Hrvatskoj. Istovremeno knjižnica nema mogućnost utjecaja na nakladničke planove te izgrađuje zbirku e-knjiga od naslova koje agregator nudi.

Slika 2. Prinova novih naslova e-knjiga

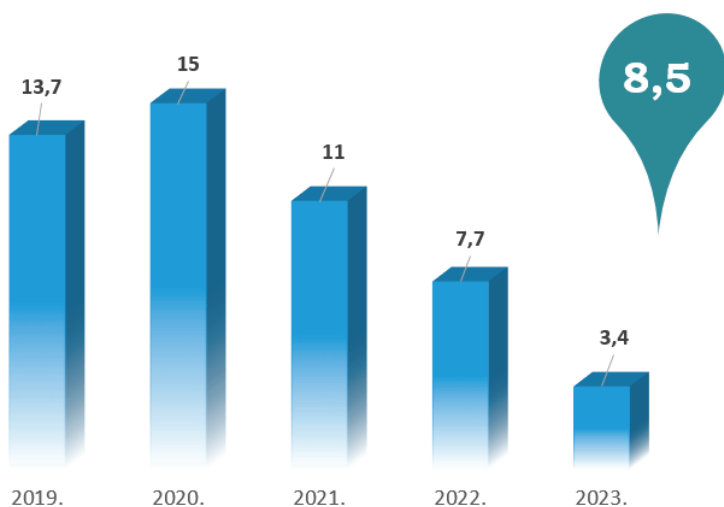
Korisnička populacija analizirana je isključivo iz statističkih podataka dobivenih iz knjižničnog sustava ZaKi, uključujući i osobne podatke koje svaki član unosi prilikom upisa. Zbirku e-knjiga u promatranom razdoblju koristilo je 10 676 korisnika, od čega 77 % osoba ženskog spola i 23 % osoba muškog spola. Korisničke skupine prema dobi podijeljene su na sljedeći način: 0 – 14 godina (3,3 %), 15 – 25 godina (15,8 %), 26 – 50 godina (58,4 %), 51 – 60 godina (13,1 %) i 61+ godina (9,3 %). Korisnici između 26. i 50. godine života najčešći su korisnici koji posuđuju e-knjigu. Vidljiv je porast korištenja te građe već od 15. godine života, dok nakon 60. godine pada interes za e-knjigu. Najstariji korisnik te zbirke u Knjižnicama grada Zagreba ima 82 godine. Prema obrazovanju, e-knjigu najčešće posuđuju korisnici završenog fakultetskog obrazovanja (predbolonjskog) (45,3 %), slijede ih srednjoškolci (31 %), korisnici sa završenim visokoškolskim obrazovanjem (prema bolonjskom sustavu) (13,7 %), dok su u manjem postotku predškolci (6,7 %), osnovnoškolci (3 %) i ostali (slika 3).

Slika 3. Prikaz korisnika e-knjige po osobnim podacima

Od 2019. do 2023. godine obrtaj posudbenog fonda tiskanih knjiga u Knjižnicama grada Zagreba ostao je stabilan, s prosjekom od oko 1, što je značajno manje u usporedbi s prosječnim obrtajem fonda zbirke e-knjiga, koji je u istom razdoblju iznosio 8,5. Mogući razlozi tome su činjenica da je manipulacija digitalnim objektima brža, pa je e-građu moguće nabaviti i stručno obraditi u kraćem roku, pri čemu nema potrebe za dostavom takve građe analognim putevima iz udaljenih skladišta. Više knjižničara može istovremeno raditi na stručnoj obradi istog digitalnog primjerka, nema potrebe za tehničkom obradom takve građe i njezinim

smještajem na police, korisnici ne moraju dolaziti osobno u knjižnicu po građu i ona im je dostupna 24 sata u danu, 7 dana u tjednu. Uz to, više korisnika može posuditi istovremeno istu jedinicu e-građe, što znatno ubrzava obrtaj fonda. Godine 2019. obrtaj fonda unutar zbirke bio je 13,7, a godinu poslije 15. Pretpostavka je da su korisnici zbog uvođenja nove usluge koja nije imala dodatnu naplatu pokušno posuđivali najveći mogući broj koji je dopušten na temelju *Uputa za posudbu, čitanje i slušanje e-knjiga i zvučnih e-knjiga* (Upute, s.a.). Također, zbirka e-građe prvu godinu bila je opsegom manja pa je lakše bilo dosegnuti veći obrtaj. Obrtaj fonda 2021. godine iznosio je 11, a 2022. godine 7,7 (slika 4).

Slika 4. Prikaz obrtaja fonda e-knjiga

Vidljivo je usporavanje obrtaja građe uzrokovano padom posudbe e-knjiga, a pretpostavka je da do toga dolazi zbog relativno malog broja godišnjih prinova (300 – 400 naslova), kao i zbog toga što je dio korisnika već pročitao sve što ih je zanimalo unutar tako opsegom ograničene zbirke. Pravila posudbe isto usporavaju obrtaj fonda jer po trenutnim *Uputama* (Upute, s.a.) nije moguće posuditi više od 2 jedinice e-građe istovremeno ni više od 5 jedinica takve građe unutar jednog kalendarskog mjeseca.

U strukturi fonda e-knjiga beletristika čini 82 %, dok znanstvena područja zauzimaju samo 16 %. Strani autori prevladavaju s udjelom od 72 %, dok domaći autori čine 28 % fonda. Analizom posudbe utvrđeno je da se strani autori (88 %) posuđuju više nego domaći autori (12 %), kao i da se beletristika (87 %) posuđuje znatno više nego znanstvena e-građa (11 %). Literatura za djecu i mlade posuđuje se sukladno svom udjelu u fondu (2 %). Prema žanrovskoj podjeli,

korisnici su najviše posuđivali ljubavne romane, popularnu psihologiju i popularnu znanost. Analiza je pokazala da prve tri najposuđivanije e-knjige pripadaju području popularne znanosti (Mate Gabor: *Kad tijelo kaže ne*; Elaine N. Aron: *Snaga osjetljivosti* i Jorge Bucay: *Dvadeset koraka prema naprijed*), iako građa označena UDK-oznakama s područja znanosti ima već izraženi udio u fondu od samo 16 %. Sljedeće tri najposuđivanije e-knjige žanrovski su označene kao kriminalistički roman, ljubavni roman i klasična literatura (Liane Moriarty: *Devet potpunih neznanaca*; Lisa Kleypas: *Igra s vragom* i Jane Austen: *Ponos i predrasude*). U promatranom razdoblju naslovi kojima su posuđene sve licencije ažurno su dokupljivani pa su navedeni naslovi ujedno i oni koji su najčešće dokupljivani (slika 5).

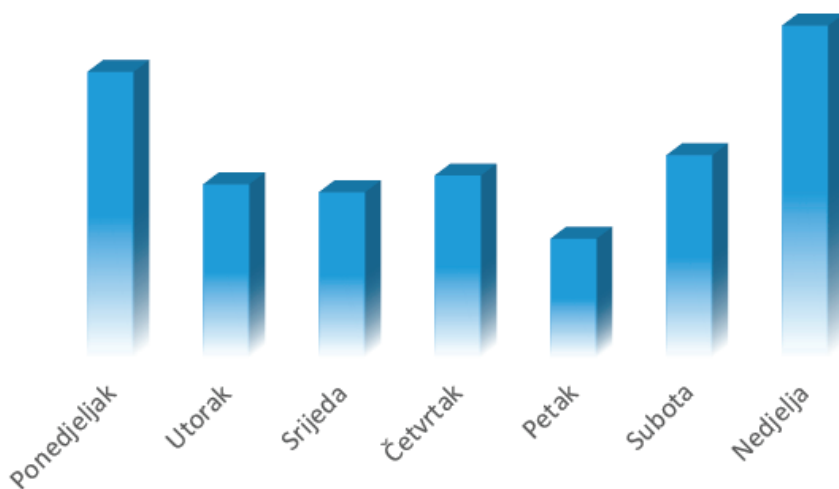

Slika 5. Najposuđivaniji naslovi u promatranom razdoblju

Najposuđivaniji domaći autori žanrovski su vrlo različiti (Pavao Pavličić, Miro Gavran, Slavenka Drakulić, Miljenko Jergović i August Šenoa), dok su najposuđivaniji strani autori svi žanrovski označeni kao autori ljubavnih romana (Julia Quinn, Lisa Kleypas, Teresa Medeiros, Julie Garwood i Vi Keeland). E-knjige pet nakladnika formirale su 90 % sveukupnog fonda zbirke u promatranom razdoblju u sljedećim omjerima: Mozaik knjiga 50 %, Znanje 19 %, Fraktura 15 %, Naklada Ljevak 4 % i Mate 2 %. Preostalih 10 % knjige su ostalih nakladnika, ukupno njih 12: Naklada Lara, Bulaja naklada, Društvo za promicanje književnosti na novim medijima, Geologika Regulus, Hena-com, Mala zvona, Meandarmedia, Plantagea, Sandorf, Saxum-biro, Shtriga i Zagrebačka naklada. Budući da su kupovane

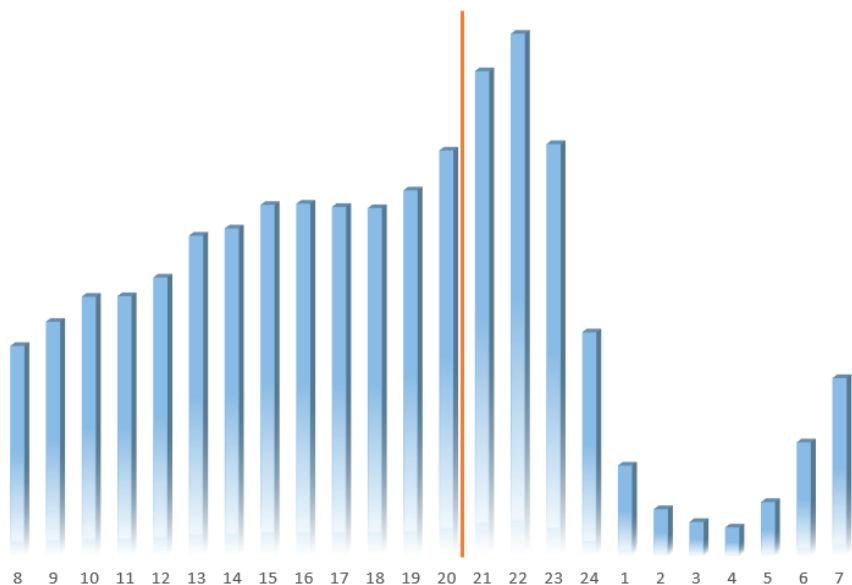
sve dostupne e-knjige svih nakladnika koji izdaju e-knjige na hrvatskom jeziku, taj podatak ukazuje na postojanje dijela nakladnika koji izdaju vrlo mali broj e-naslova godišnje ili čak neredovito (bez izdanja u određenoj godini), što sve dovodi do nedovoljno razvijenog tržišta e-knjiga u Hrvatskoj. Zbirka sadrži i manji broj naslova koji su dostupni isključivo u obliku e-knjige.

Analizom podataka koji su vezani za posudbene navike korisnika utvrđeno je da korisnici e-građu najviše posuđuju subotom poslijepodne te nedjeljom i ponedjeljom tijekom čitavog dana (slika 6).

Slika 6. Prikaz posudbe po danima u tjednu

Ostalim danima u tjednu e-građu najviše posuđuju u večernjim satima između 20 i 23 sata. Ti podaci jasno ukazuju na to da korisnici najčešće pristupaju zbirci e-građe u vrijeme kada su stvarni prostori knjižnica zatvoreni, što pokazuje važnost omogućavanja dostupnosti knjižnične građe izvan uobičajenog radnog vremena knjižnica i potvrđuju da su e-usluge izrazito bitna dodana vrijednost knjižničnim uslugama. Dostupnost e-knjiga 24 sata dnevno, 7 dana u tjednu omogućuje korisnicima fleksibilnost i prilagodljivost u odabiru vremena za čitanje i istraživanje, što je posebno važno za one s pomanjkanjem slobodnog vremena ili ograničenim mogućnostima za posjete knjižnici tijekom standardnog radnog vremena (slika 7).

Slika 7. Prikaz posudbe po satima u danu s istaknutim krajem radnog vremena knjižnice (20 h)

Uvođenje tih usluga nije samo tehnološka inovacija već i strateški potez koji knjižnici omogućava da bolje služi svojim korisnicima. Omogućavanje pristupa željenoj građi u vrijeme koje korisnicima najviše odgovara pokazuje brigu za potrebe korisnika i prilagodbu suvremenim životnim stilovima. Dobiveni podaci pružaju čvrst temelj za daljnji rad u smjeru digitalizacije poslovanja i uvođenje novih usluga, pokazujući da su korisnici prepoznali i koriste prednosti koje im omogućuje zbirka e-knjiga.

Takvom vrstom aktivnosti knjižnica ne samo da povećava dostupnost svojih usluga već jača svoju ulogu u zajednici kao moderno središte znanja i informacija. Time se potvrđuje da su takva ulaganja vrijedna i nužna za kontinuirani razvoj knjižničnih usluga koje su u korak s vremenom i potrebama svojih korisnika.

Jedan od zadataka ovog istraživanja bio je usporedba posudbe tiskane i e-knjige. Analizirajući podatke zaključeno je da takva usporedba ovakvim ograničenim načinom istraživanja nije moguća jer različiti formati građe uvjetuju različite načine nabave i obrade građe, kao i različite načine posudbe i korištenja građe. Tiskana knjiga ima znatno sporiju nabavu i obradu građe, dodatno vremenski zahtijeva tehničku obradu, kao i smještaj na police, dok e-knjiga ima bržu mogućnost i kupnje i dokupa građe, bržu stručnu obradu zbog istovremenog pristupa više knjižničara istom digitalnom objektu, ne zahtijeva nikakvu tehničku obradu, ne zauzima

mjesto na polici te je e-knjiga u vrlo kratkom vremenu dostupna korisniku za posudbu. Kod tiskane knjige jedan korisnik posuđuje jedan primjerak knjige fizičkim dolaskom u knjižnicu, dok je e-knjiga korisniku dostupna pristupom na daljinu, bez vremenskog i prostornog ograničenja te su svi primjerci putem licencija dostupni istovremeno za posudbu većem broju korisnika. Istraživači nisu uspjeli staviti u relevantne odnose te dvije vrste građe kako bi se dobili analitički točni podaci.

Analiza podataka pružila je uvid i u nekoliko zanimljivosti zbirke. Utvrđeno je da 9 % korisnika koji posuđuju e-knjigu u promatranom razdoblju nisu posudili niti jedan primjerak tiskane građe te je zaključeno da su to oni korisnici koji posuđuju samo e-knjigu i pretpostavka je da su se samo zbog te usluge upisali u knjižnicu. Iduće planirano istraživanje uključit će i korisničku anketu koja će kroz pitanja koja će obuhvatiti različite aspekte korisničkog iskustva s e-građom pružiti dodatne informacije iz korisničke perspektive. Tako knjižnica može poboljšati svoje usluge i bolje odgovoriti na potrebe korisnika, posebno onih koji preferiraju digitalni sadržaj.

Zbog isteka nakladničkih prava na prodaju 45 % naslova koji su bili ponuđeni na kupnju na samom početku izgradnje zbirke na kraju promatranog razdoblja više nisu bili u ponudi za kupnju te ih knjižnica više ne može dokupiti čak i ako ima korisničkih upita za tu građu. Iz ovog podatka vidljiva je izuzetno velika ovisnost promatrane zbirke o nakladničkim planovima. Knjižnica ima pravo koristiti e-građu i sve njezine kupljene licencije dok se ne potroše posudbom bez obzira na istek nakladničkog prava na prodaju, međutim ne može dokupiti naslov ako nakladnik nije odlučio obnoviti nakladničku licenciju za taj naslov. U praksi se događalo da korisnik posudi zadnju licenciju jednog naslova i ne pročita ju u zadanom razdoblju posudbe nakon čega mu se e-knjiga automatski razduži. Kada ju pokuša ponovo zadužiti ne može to napraviti jer knjižnica više ne posjeduje taj naslov niti ga može dokupiti jer na tržištu e-knjiga više nije ponuđen za kupnju. Tržište e-knjiga znatno je dinamičnije u smislu isteka prava za prodaju i kupnju, građu nije moguće antikvarno nabaviti, a kako se za sada takva vrsta građe ne nabavlja darom te je tako formiranje zbirke e-knjiga izuzetno podložno nakladničkim planovima. IFLA u svom dokumentu *IFLA Principles for Library eLending* izražava potrebu da knjižnice osiguraju dugoročni pristup e-knjigama izgradnjom arhivskih baza podataka koje bi održavali knjižnice i nakladnici u suradnji kako bi se izbjegla nedostupnost pojedinih e-naslova. Ipak, za to je potrebno i uskladiti zakonske pretpostavke, što još uvijek nije riješeno niti na jednom tržištu e-knjiga (*Principles for eLending*, 2013).

Vrijedi istaknuti da je 5 % naslova u zbirci posuđeno samo jednom i nema niti jednog naslova koji je ostao neposuđen, odnosno svi naslovi posuđeni su barem jednom. Najveći broj posudbi jednog naslova koju je posudio isti član iznosio je 14 posudbi, radilo se o romanu Jane Austin *Emma*. *Uputama za posudbu, čitanje*

i slušanje e-knjiga i zvučnih e-knjiga (Upute, s.a.) nije ograničena višekratna posudba istog naslova te je član postupio prema pravilima knjižnice.

Prosječan dnevni broj posudbi u promatranom razdoblju iznosio je 84 posudbe. Rezultat je zadovoljavajući uz pretpostavku da bi kvantitativno i kvalitativno povećanje zbirke svakako značajnije doprinijelo povećanju posudbe. Kontinuirano praćenje i prilagodba ponude prema korisničkim potrebama ključni su za održavanje relevantnosti i zadovoljenje korisničkih očekivanja.

Nakon analize podataka zbirke pristupilo se analizi snaga i slabosti zbirke. Snage zbirke uključuju iznimno brzi obrtaj fonda, što znači da se knjige brzo posuđuju i vraćaju, omogućujući širok spektar dostupnih naslova u svakom trenutku. Također postoji mogućnost brzog dokupa građe prema korisničkim potrebama i željama, čime se osigurava da korisnici uvijek imaju pristup najnovijim i najtraženijim naslovima. Dostupnost građe 24 sata na dan, 7 dana u tjednu putem udaljenog pristupa predstavlja veliku prednost jer korisnici mogu pristupiti knjigama u bilo kojem trenutku i s bilo kojeg mjesta. Proširenje knjižnične ponude novom uslugom e-knjiga pridonijelo je pridobivanju novih korisnika koji ranije nisu bili članovi knjižnice, čime se povećava broj korisnika i poboljšava ukupna dostupnost knjižnične građe.

S druge strane, slabosti zbirke uključuju iznimno veliku ovisnost o nakladničkoj produkciji, što znači da je knjižnica ograničena na naslove koje nakladnici odluče objaviti i distribuirati u digitalnom formatu. Brzi istek nakladničkih prodajnih prava može dovesti do situacija u kojima određeni naslovi više nisu dostupni za posudbu, što može biti frustrirajuće za korisnike. Također, nemogućnost dokupa građe može ograničiti sposobnost knjižnice da održi zbirku ažurnom i relevantnom. Konačno, potreba za poznavanjem i posjedovanjem tehnologije za korištenje same zbirke može biti prepreka za neke korisnike, posebno one koji nisu tehnički potkovani ili nemaju potrebne uređaje.

Četiri pretpostavke koje su postavljene kao temelj za ovo vrednovanje zbirke e-knjiga i korisnika usluge su potvrđene, jedna je osporena, dok jednu nije bilo moguće provjeriti. Potvrđene su pretpostavke da je veličina zbirke e-knjige ograničena nakladničkom produkcijom, da korisnici koji čitaju e-knjigu ujedno posuđuju i tiskanu građu, da dokup iskorištenih licencija pojedinačnih naslova e-knjiga usmjerava sredstva za nabavu na ciljane naslove prema korisničkim potrebama i da je obrtaj fonda e-knjige brži u odnosu na obrtaj fonda tiskane knjige. Osporena je pretpostavka da su korisnici e-knjige osobe mlađe životne dobi. Pretpostavka da se u zbirci e-knjiga češće posuđuju naslovi starijih godina izdanja u odnosu na posudbu istih takvih naslova u zbirci tiskanih knjiga nije ni potvrđena ni osporena zbog nemogućnosti provjere pretpostavke.

4. Zaključak

Svrha ovog rada bila je prikazati model vrednovanja zbirke e-knjiga koji su Knjižnice grada Zagreba primijenile na ovom istraživanju. Pregledom literature prethodno je utvrđeno da u domaćoj literaturi nije pronađen primjer takve vrste vrednovanja. Prikazano vrednovanje zbirke u zadanom razdoblju pokazalo je opravdanost uvođenja nove usluge 2018. godine, kao i potrebu za redovitim ponavljanjem ovakve analize. Ova analiza postala je temelj za modeliranje novog pristupa posudbi e-knjige koji je integriran u poslovanje Knjižnica grada Zagreba 2023. godine. Uvođenjem usluge posudbe zvučnih knjiga omogućena je korisnička prilagodba iskustva čitanja te svrhovitije upravljanje podacima. Osmišljene su i radionice „Kako pristupiti knjižnici *online*? – edukacija i pomoć pri korištenju e-usluga knjižnice“ i „Knjižnica na dlanu“, koje se redovito provode na nekoliko knjižničnih lokacija čime se korisnicima pruža dodatna usluga prevladavanja tehnoloških prepreka prilikom korištenja zbirke e-knjige i ostalih e-usluga Knjižnica grada Zagreba.

Naposlijetku, predviđeno je longitudinalno vrednovanje zbirke e-knjiga svakih pet godina uz dopunu istraživanja korisničkom anketom kojom će se ispitati stavovi i zadovoljstvo korisnika korištenjem zbirke e-knjige. Redovito provođenje takvih evaluacija osigurat će da Knjižnice grada Zagreba ostanu u skladu s potrebama i očekivanjima svojih korisnika, kontinuirano unaprjeđujući svoje usluge i prilagođavajući ih tehnološkim napredcima i promjenama u korisničkom ponašanju.

LITERATURA

- Cej V.; J. Kenda; M. Pipp (2022). Projekt e-knjiga u Knjižnicama grada Zagreba. U: Dunja Marija Gabriel i Frida Bišćan (urednice). *Promjene u narodnom knjižničarstvu – stvarnost, potrebe i suvremeni trendovi: 12. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj: Zbornik radova*. (str. 539–554). Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Dragija Ivanović M.; B. Badurina (2017). Promišljanja o istraživačkim metodama u području knjižničarstva. U: Gabriel, D. M., Zvonarek, D. (ur.). *Vrednovanje djelatnosti narodnih knjižnica: 10. savjetovanje za narodne knjižnice u RH: Zbornik radova*. (str. 41–52). Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Horvat, A.; D. Živković (2012). *Između javnosti i privatnosti: Knjižnice u vremenu e-knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada.
- Johnson, P. (2018). *Fundamentals of collection development and management*. 4th ed. London: Facet Publishing.
- Johnson, S. (2012). *Key issues for e-resource collection development: A Guide for libraries*. International Federation of Library Associations. [pristup: 2024–07–18].

- Dostupno na: www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/acquisition-collection-development/publications/Electronic-resource-guide.pdf
- Kelly, M. M. (2021). *The complete collections assessment manual: A Holistic approach*. Chicago: American Library Association; Neal-Schuman.
- Misija, vizija i strategija (s. a.). Knjižnice grada Zagreba. *Misija, vizija i strategija* [pristup: 2024–07–18]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/o-nama/misija-vizija-i-strategija/222>
- Principles for eLending. (2013). *IFLA Principles for Library eLending*. [pristup: 2024–07–18]. Dostupno na: <https://www.ifla.org/ifla-principles-for-library-elending/>
- Rječnik. (2022). *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja = Croatian Dictionary of Librarianship = Kroatisches Wörterbuch des Bibliothekswesens*. [Autori S. Brbora et al.]. [urednice D. Živković i A. Horvat]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Smjernice za izgradnju zbirki. (2023). *Smjernice za izgradnju knjižničnih zbirki Knjižnica grada Zagreba*. [pristup: 2024–07–18]. Dostupno na: https://issuu.com/knjinicegradzagreba/docs/smjernice_za_izgradnju_zbirki_knjiznica_grada_zagr
- Standard za narodne knjižnice (2021). Standard za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine* 103/2021. [pristup: 2024–07–18]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1834.html
- Statistika posudbe (2023). *Statistika posudbe e-knjiga Knjižnica grada Zagreba za razdoblje 01. 06. 2019. – 30. 06. 2023*. Interni dokumenti Knjižnica grada Zagreba.
- Strateški plan KGZ-a (2021). *Knjižnice grada Zagreba: 2021. – 2025.: Strateški plan*. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Upute (s. a.). *Upute za posudbu, čitanje i slušanje e-knjiga i zvučnih e-knjiga*. [pristup: 2024–07–18]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/informacije/upute-za-posudbu-citanje-i-slusanje-e-knjiga-i-zvucnih-e-knjiga/53172>